

Эдилова М.М., Досалиева Б.А.

**Р.Т. АЙТМАТОВАНЫН ИШМЕРДИГИ: СОВЕТТИК ЖАНА ПОСТСОВЕТТИК
ЭТАБЫ**

Эдилова М.М., Досалиева Б.А.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ Р.Т. АЙТМАТОВОЙ: СОВЕТСКИЙ И ПОСТСОВЕТСКИЙ ЭТАПЫ

M.M. Edilova, B.A. Dosalieva

**ACTIVITIES OF ROZETTA AITMATOVA DURING SOVIET AND POST-SOVIET
PERIODS**

УДК: 37.032.5

Кыргызстандын илимине эмгек сиңирген ишмер Айтматова Розетта Тюракуловнанын эмгек жолун эки этапка бөлүп карасак болот. Биринчи этабында (советтик) ал кыз-келиндерге билим-тарбия берип, илим менен алектенди. Экинчи (постсоветтик) этабында Кыргызстанда граждандык коомду курууга активдүү катышты.

Негизги сөздөр: билим берүү, илим, граждандык коом, гендердик стереотиптер, гендердик теңчилик ж.б.

В трудовой деятельности Заслуженного деятеля образования КР Айтматовой Розетты Торокуловны можно выделить два этапа. На первом этапе (советский период) она занималась образованием и воспитанием и наукой. На втором (постсоветский этап) она была одной из первых активисток в процессе построения гражданского общества в Кыргызстане.

Ключевые слова: билим берүү, илим, гражданское общество, гендерные стереотипы, гендерное равенство и т.д.

In the work of the Honored worker of education of Kyrgyz Republic- Aitmatova Rosetta Torokulovna- two phases can be distinguished. In the first stage (the Soviet period), she was engaged in education, training and science. On the second (post-Soviet stage) she

Key words: education, science, civil society, gender stereotypes, gender equality, etc.

Айтматова Роза Тюракуловна окутуучу, тарбиячы, илимпоз жана граждандык коомдун активисти деген статустарды ийгиликтүү айкалыштырып жүргөн инсан.

Алгач Айтматова Розетта совет мезгилинде педогог жана илимпоз катары калыптанды. В. В. Маяковский атындагы Кыргыз кыз-келиндер педагогикалык институтунда (1945-жылы Фрунзеде Кыргыз кыз-келиндер педагогикалык училище деп ачылып, ал 1950-жылдан мугалимдер институту, ал эми 1952-жылдан ушул аталышта) кыз-келиндерге билим-тарбия берүүгө зор салым кошту. Бул окуу жайдын ачылышынын негизги максаты – Кыргызстандын алыскы райондорунан кыздарды билимге тартуу эле. Анткени негизинен айыл жеринде жашаган кыргыз калкы кыздарын алыска окууга жиберүүдөн, ошондой эле «шаар жаштардын адеби менен тарбиясын бузуп коет» деген сыяктуу ал кездеги мифтерден чочулашкан. Ошондуктан мамлекеттин ошол кездеги көсөм жетекчилери бул окуу жайды жалаң кыздар үчүн ачып, окуу-тарбияга

керектүү бардык шарттар түзүшкөн. Бул миссия ийгиликтүү ишке ашты десек болот. Себеби совет мезгилинде бул окуу жайдын миңдеген бүтүрүүчүлөрү негизинен айыл жерлерине барып, жаштарга билим жана тарбия беришти. Кече жакында эле изилдөөлөр менен айыл жерине барып калганда пенсияга чыкканына карабай мектепте иштеп жаткан ардагер мугалимдерди көрөт элек. Эң кызыгы, ар бир айылга барганда сөзсүз түрдө социологиялык сурамжылоо убагында биз менен чогу жүргөн чет элдик эксперттер менен чет тилде эркин сүйлөй баштаган аял респонденттерди жолуктурат элек. Алардан сурай келгенде көбү «мен женпедди бүкөнмүн» - деп таанышса, алардын англисче тилине англиялык, америкалык окумуштуулар бийик баа беришет эле.

Мына ошол институттун ийгиликтүү бүтүрүүчүлөрүнүн бири – Айтматова Розетта Тюракуловна. Роза эженин жазган-айткандарына караганда, ошол кездеги интеллигенциянын алдыңкы өкүлдөрүнүн бири – партиялык-советтик кызматкер Төрөкул Айтматов жана анын интеллектуалдуу жубайы Нагима апанын балдары, албетте, борбордук жогорку окуу жайлардан (анда центральный вуздар дечи элек) окууга дараметтери бар эле, бирок каргашалуу репрессиянын залалы тийип, «эл душманынын» балдарынын тандоосуна да чек коюлган экен. Кыргыздар «булактын көзүн жапкан менен ал баары бир башка жактан сызып чыгат» дегендей, турмушта Айтматовдор баары каалаган кесибине ээ болуп, анын өтөсүнө чыкты десек болот.

Ошондой эле Роза Тюракуловна (документи боюнча) да женпедди бүтүрүп, чоң ийгиликтерге жетишти. Институтту аяктап, ал жерде иштеп калды, кандидаттык диссертация жактап, доцент даражасында студенттерге сабак берди. Көп жылдар бою ал институттун тарбия боюнча проректору милдетин аткарды. Мына ушул кызматындагы иш тажрыйбасы, кыздардын жашоосундагы ар кандай окуя-кырдаалдар Роза эженин кийинки ишмердигине эмпирикалык материал болуп берди десек болот. Бул Роза эженин советтик мезгилиндеги кыскача таржымалы.

Анан эле постсоветтик мезгил башталды. Постсоветтик мезгил демократия, ачыктык, айкындык, плюрализм, граждандык коом, укуктук мамлекет деген феномендер менен коштолуп келди. Кыргызстан эгемендүүлүк алгандан кийин коомдук

система алмашып, демократиялаштыруу процессинде граждандык коомду түптөө башталды.

Граждандык деген түшүнүк көп маанилүү, бир аспектиси – эркин граждандардын мамлекетти башкарууга, мамлекеттик маселелерди чечүүгө катышуусу, ошондой эле алардын мамлекетке көз каранды эмес коомдук уюмдарды түзүү укугу. Маалым болгондой, Кыргызстан эгемендүүлүгүн алгандан кийин граждандык коомду түптөө боюнча кыймылдар башталып, ага адеп кыз-келиндер активдүү катышты. Жогоруда белгилегендей, граждандык коомдун негизги элементи болгон ӨЭУ түзүлө баштады. Философия илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз Республикасынын илимине эмгек сиңирген ишмер Ачылова Рахат эже алгачкылардан болуп «Аялдар өнүгүүдө» деген өкмөттүк эмес уюм түзүп, эл аралык уюмдар менен бирдикте бир нече социологиялык илдөөлөрдү жүргүздү [1]. Ошондой эле бул уюм калк арасында микрокредитти жайылтуу боюнча алгачкы иштерди баштаган. Андан кийин 1996-жылы физика-математика илимдеринин кандидаты, доцент Айтматова Розетта жогорку окуу жайлардагы окутуучулардын жана аялдар кыймылынын активисттеринин демилгеси менен «Аялдарды колдоо борбору» аттуу республикалык деңгээлдеги ӨЭУ түзүп, бир топ багыттарда иш жүргүзүп келүүдө, алардын бири - гендер проблемаларын илимий изилдөө. Биз изилдөөчү-социолог, эксперт катары уюмдун бир нече илимий изилдөөлөрүнө катышканбыз [2]. Эми ошол изилдөөлөрдүн айрымдарына токтоло кетелик.

Гендердик өнүтүү кийирүү: социалдык-экономикалык чыгымдары жана артыкчылыктары (2002-2003) аттуу изилдөө БУУнун Өнүгүү программасы тарабынан каржыланып, Кыргыз Республикасынын улуттук саясатын гендердик өнүктөн кароонун социалдык-экономикалык пайдасы менен зыянын аныктады. Ал мамлекет кадрларынын бул маселеге илимий ыкмаларды колдонууну сунуштаган изилдөө эле.

Аялдардын АИВ/КИЖС (ВИЧ/СПИД) ке аяруулуугун шарттоочу гендердик жана жүрүм-турум факторлору (2003) деген изилдөө ЮНИФЕМ дин долбоору боюнча болду. Максаты: кыргыз үй-бүлөлөрүнүн сексуалдык маданиятындагы гендердик жана жүрүм-турум стереотиптерин, ошондой эле аялдардын сексуалдык чөйрөдө, анын ичинде АИВ/КИЖСке карата аяруулуугунун социалдык-маданий факторлорун ачыктады десек болот. Бул изилдөөдө Кыргызстандын тарыхында биринчи жолу сексуалдык чөйрөдөгү гендердик стереотиптерди ачыктап, кыргыз үй-бүлөлөрүндө тыюу салынган тема эсептелген жыныстык тарбия маселесине, никеге чейинки жыныс мамилесине, никесиз төрөлгөн балдарга жана полигинияга (көп аял алуу) өзгөчө көңүл бурду. Бул маселе боюнча коомчулукта аялдарга карата негативдүү мамиле бар экендиги тастыкалды десек болот. БУУнун калкты

жайгаштыруу фондунун долбоору менен жүргүзүлгөн

2004-жылы өткөрүлгөн *«Эркектер менен аялдардын шайлоолорго катышуусу жөнүндө гендердик стереотиптер»* деген изилдөө аялдардын саясаттагы ийгиликтерине кедерги болгон бардык факторлордун негизинде «аялдар өз репродукциялык жана тарбиялык функциялары менен алектениши керек» деген стереотип жатканын аныктап, өкмөттүк жана өкмөттүк эмес уюмдарга сунуштарды берди. Розетта Тюракуловна ар бир аналитикалык отчетту жазууда, кыргыз элинин каада-салттарынын аялдардын, кыздардын жашоосуна оң жана тескери таасирине көңүл буруп, жакшы жактарын эл арасында көбүрөөк колдонуу керектигин статьяларында белгилеп кеткен. Мисалы, кыздарды турмушка бере электеги жеңе институтунун маанисин жана азыркы шартка ылайыкташтыруу маселесин [2], коомчулуктагы тынчтыкты сактоодо аялдардын ролун күчөтүү [5] [Айтматова Р.Т Жеенбаева Р.И “Обзорный отчет по реализации Резолюции 1325 Совета Безопасности ООН Правительством КР/ 2014г. стр 24-25]

«Кыргызстанда финансы жана азык-түлүк кризисинин жашоонун туруктуулугуна тийгизген таасири, балдарга жана аялдарга карата фокусу менен» - 2009-жыл. Бул изилдөөдө Кыргызстанда болуп жаткан кризистик абалдын, ички жана тышкы миграциянын аялдардын жана балдардын денсоолугуна тийгизген таасири, алардын муктаждыгы, гендердик аспектинде жана жаңы муундун өсүү динамикасына көңүл бурулуп, аны илимий социалдык көрсөткүчтөрүн далилдеп, министрликтерге, медицина мекемелерине сунуш-пикирлер берилген. [4]

Дагы бир изилдөө *«Аялдарды жардам борбору» 2012-жылы ОБОН-«кыргыз революциясынын күзгүсү»* деген темада жүргүзүлүп, жарандык коомдун кеңири катмарынын пикирин сурамжылоо аркылуу “ОБОН” деген аталыштагы легитимсиз, бейформал аялдар топторунун пайда болуу шарттарын жана себептерин, ошондой эле бул топтордун азыркы Кыргызстандын саясий маданиятынын абалына келтирген залалдарын аныктады. Отчетто мамлекеттик бийлик органдарына, атап айтканда, Жогорку Кенешке, Өкмөткө, Кыргызстандын укук коргоо органдарына жана ММК кызматкерлерине сунуштар берилди.

Албетте биздин бул уюм аталган изилдөөлөрдөн башка да долбоорлорду ишке ашырды. Негизги проблема коомдук турмуштун бардык чөйрөлөрүндөгү гендердик теңсиздик, анын себептери менен залалдарын аныктап, аларды жоюу же азайтуу жолдорун сунуштоо болду.

Розетта Тюракуловна жетектеген уюмдун дагы бир багыты- мамлекеттик бийлик органдары менен гендер маселеси боюнча иштешүү. Алардын ишмердигинде гендердик өнүтүүнү колдонушуна байкоо жүргүзүү, бийлик органдарына гендер боюнча адис даярдоого жардамдашуу аркылуу улуттук гендер

саясатын ишке ашырууга таасир этүү болуп эсепелет.

Бул ӨЭУ өз ишмердигинде «Аялдарды басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндөгү Конвенцияны» (CEDAW) негизги укуктук инструмент катары эсептейт, аны Кыргызстан 1996-ж. Ратификациялаган [3]. Бул Конвенциянын аткарылышын мониторингте алып, андагы аялдардын укуктарынын өзгөчөлүгү жана мамлекеттердин аны жүзөгө ашырышы тууралуу жоболорун түшүндүрүү боюнча окутуу иштерин жүргүзүп турат.

Ал гана эмес Айтматова Р., мамлекеттик кызматкерлер үчүн жогоруда айтылган Конвенцияны иш жүзүндө колдонуунун методикалык колдонмосун иштеп чыккан. Ал китепче болуп, көп гендердик адис, эксперттер жана мамлекеттик кызматкерлер тарабынан колдонулуп жатат.

Мындан башка, «Аялдарга карата дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюу жөнүндөгү Конвенциянын Факультативдик процедуралары» «CEDAW Комитетине Альтернативдик отчетту дайындоо» боюнча жана «Гендердик мектепти өткөзүү» боюнча колдонмолорду иштеп чыкканын да белгилей кетишибиз абзел. Бул колдонмолор Кыргыз Республикасынын эл аралык коомчулук алдындагы милдеттемелерин аткарууга көмөк материал болуп эсептелерин да белгилейбиз.

Уюмдун изилдөө ишмердигинин негизги проблемасы гендер маселеси болгондуктан, аталган изилдөөлөрдүн максаты коомдук турмуштун бардык чөйрөсүндөгү гендердик стереотиптерди аныктоо эле. Гендердик стереотиптер - эркектерге жана аялдарга ылайык деп эсептелген жүрүм-турум моделдери жана мүнөз белгилери жөнүндө маданиятта калыптанган жалпы көз караштар, ынанымдар. Тактап айтканда, мурда-кийин изилденбей келген, табу коюлган, ыңгайсыз деп эсептелген проблемалар каралды десек болот.

Биз, бул ӨЭУда иштөөдө Роза эженин көп жакшы сапаттарын байкадык. Роза эжени тажрыйбалуу, илимпоздун этикасын сактаган инсан катары

тааныдык десек болот. Ушул маселе боюнча белгилүү социолог Роберт Мертон окумуштуу өз илимий ишмердигинде жетечиликке ала турган 4 принципти (*коллективизм*-изилдөөнүн жыйынтыктарынын илимий жамаатка ачыктыгы; *универсализм* – ишти авторуна эмес, мазмунуна карата баалоо; *пайданы көздөбөгөндүк*-изилдөөдөн пайда эмес, канааттануу алуу; *скептицизм*-ишке критикалык-ишенбөөчүлүк менен мамиле) аныктаган жана сунуштаган.

Жыйынтыктап айтканда, «Аялдарды колдоо борбору» ӨЭУ өзүнүн чейрек кылым ишмердигинде Кыргызстанда гендер концепциясын калайык калкка түшүндүрүү жана практикага кийирүү боюнча зор иш жүргүздү, ал эми анын жетекчиси Розетта Айтматова Кыргызстанда граждандык коомду калыптандыруу процессинин көч башында турат десек болот.

Библиография

1. Кыргызстандагы экономикалык өзгөрүүлөр жана аялдар.1993; Борбордук Азия: тестиер кыздардын өткөөл мезгилдеги абалы.1996; Дүйнөлүк өнүгүү боюнча отчет даярдоо боюнча эки изилдөө: Кыргызстан калкынын жакыр катмарларын изилдөө; Жакырчылык жана байланыш тармактарын изилдөө. 1999 ж.б. Государственный интернет портал.// www.government.kg
2. Үй-бүлөнү пландоого жана репродукциялык ден соолукту сактоого эркектердин катышуусу (2003); Аялдардын АИВ/КИЖС (ВИЧ/СПИД) ге аярлуулугун шарттоочу гендердик жана жүрүм-турум факторлору (2003); Гендердик өнүтүү кийирүү: социалдык-экономикалык чыгымдары жана артыкчылыктары (2002-2003) ж.б. Бишкек. 2015 и др.
3. Айтматова Р.Т., Эдилова М.М.,Макеева Э.А. Аялдарды басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндөгү Конвенциянын 20 жылдыгына карата// Аял укуктары. Бишкек.1999. 112-118-бб.
4. Айтматова Р.Т., Жеенбаева Р.И. “Обзорный отчет по реализации Резолюции 1325 Совета Безопасности ООН Правительством КР/ 2014 г.]

Рецензент: профессор Камчыбекова З.К.